

ПРОФІЛАКТИКА СИРИТСТВА В УКРАЇНІ ТА ПОЛЬЩІ: ФОРМИ СІМЕЙНОЇ ОПІКИ

Україна у 1998 р. підписала Конвенцію про права дитини, згідно з якою найкращою умовою для виховання і розвитку є сім'я. Таким чином, держава зобов'язалася створювати умови для збереження біологічної сім'ї дитини і розміщення її на виховання і догляд в сімейні форми опіки. Аналіз вітчизняного і закордонного, у т. ч. польського досвіду, щодо сімейних форм опіки дає змогу стверджувати, що на цій основі також розроблялися українські моделі сімейних форм опіки. Отож, профілактика соціального та біологічного сирітства перейшла з площини державної опіки над сиротами у площину сім'ї.

Соціальна робота з сім'єю для України в 1998 р. була новим завданням. Закон „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” було прийнято вперше в 2001 р., який легітимізував соціальну роботу в Україні і надав їй інституційної спроможності. До цього часу профілактика сирітства здійснювалася різними шляхами як в Україні, так і в Польщі.

Охарактеризуймо спільні та відмінні ознаки досвіду цих держав.

1) Спільними ознаками є пріоритет прав дитини в родині та суспільстві, наявність різноманітних форм сімейної опіки, збереження сім'ї як окремої соціальної групи, ставлення до неї як до цілісності і цінності, оскільки майже все населення світу живе сімейним способом життя. Сім'я визнана об'єктом сімейної політики, вона є об'єктом соціальної політики (у випадку соціальної незахищеності), а також гендерної (в аспекті рівності прав та обов'язків і запобігання насильству). Засобами підтримки сім'ї та профілактики сирітства в Польщі та Україні були традиційно церкви, громади, народна педагогіка, народні звичаї, приклади релігійних,

¹ Ірина Трубавіна, доктор пед. наук, професор кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди / prof. dr hab. Iryna Trubavina, Charkowski Pedagogiczny Uniwersytet Narodowy im. H. Skoworody, trubavina@gmail.com

державних і громадських діячів, пам'ятки народної творчості і традиції як основа формування світогляду поколінь; школи, сиротинці як форма державної підтримки; а також закони про підтримку сиріт і сімей з дітьми, благодійність, заступницькі сім'ї².

2) Відмінні ознаки: в Польщі проводиться профілактика сирітства через роботу центрів соціальної допомоги населенню, центрів денної підтримки, виховних та терапевтичних центрів, роботу асистента сім'ї, сімейних терапевтів, опікунських сімей, а також регулярну, поглиблену, інтенсивну соціальну роботу з сім'єю. Це форми і види роботи з профілактики сирітства. Мета такої роботи і підхід до неї: залишити дитину в сім'ї, оскільки дитячі будинки є дорожчими; допомогти сім'ї відновити свої соціальні та педагогічні навички, визначити проблеми сімей на ранніх стадіях, виявити та перешкодити агресивній поведінці батьків³.

Україна уперше розпочала впровадження в практику сімейної опіки відомі за кордоном довготермінові сімейні форми опіки: прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу у 1999 р. Досвід інших країн показує ефективність короткотермінових прийомних сімей у кризових ситуаціях. Поки що в Україні законодавчо немає таких короткотермінових сімей, проте існують окремі проекти та патронати, які передбачають певні стосунки між батьками і дітьми. Також варто зазначити, що влаштування дітей-сиріт на виховання і догляд в заступницькі сім'ї не знайшло ще свого теоретичного обґрунтування в світі, проте відбулося в Україні. До недавня в Україні не існувало таких форм сімейної опіки, як дитячі будинки сімейного типу, які вперше набули свого визначення в Законі України „Про захист дитинства”, де визначено відмінність між прийомними сім'ями і ДБСТ, вперше їх узаконено і надано право на існування. На основі вивчення джерел⁴ з опису досвіду соціальної та соціально-педагогічної роботи в дитячих селищах (Німеччина, Росія, Білорусія), сімейних і домашніх групах (Росія), у дитячих діагностичних будинках (Словаччина, Чехія), фостерних

² А. Попко, *Система профилактики сиротства в Польше и Нидерландах. Основные институты и методы их работы*, [w:] „Сироты в Беларуси: как уменьшить негативное воздействие социального сиротства на общество”, Рабочие материалы семинара в рамках научно-исследовательского проекта, Минск 2014.

³ І.М. Трубавіна, *Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу*, [w:] *Методичні матеріали*, ДЦСМ, Київ 2002, с. 91.

⁴ Ibidem.

сім'ях (Україна, Білорусія, Польща), центрах соціального захисту сімейного типу (В'єтнам), у будинках сімейного типу (США) нами виділено такі принципи роботи з дитячими будинками сімейного типу:

1. Сім'я – найкраща умова для виховання дітей. Будь-яка державна установа є тимчасовим місцем перебування дітей.
2. Дитині надається можливість вибору нового сімейного середовища.
3. Збереження зв'язків дитини з біологічними батьками, родичами.
4. Можливість повернення дитини в біологічну сім'ю.
5. Адресна допомога всім членам ДБСТ.
6. Батьки-вихователі повинні мати позитивний досвід виховання власних дітей.
7. Ставлення до ДБСТ як до звичайної сім'ї.
8. Спрямування сім'ї на саморозвиток і самопомогу.
9. Контроль за дотриманням прав вихованців у цих сім'ях.

З урахуванням цього нами розроблено для центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді України в 2001 р. відомчу комплексно-цільову програму соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу⁵, яка вперше поєднала можливості соціальної роботи – централізовано, на території всієї України (ДБСТ і прийомні сім'ї мали бути створені в кожному районі для роздержавлення опіки над дітьми), з єдиним методичним забезпеченням і теоретичними основами у вигляді родинно-центричного підходу⁶, який до цього розглядався як:

1. Фамілієцентризм – принцип сімейної політики, соціальної і соціально-педагогічної роботи (США, Росія), який наголошував на інтересах родини як цілісності і необхідності її збереження, але не надавав його механізмів реалізації;
2. Сімейноорієнтований підхід (Великобританія), який передбачав взаємодію в громаді в інтересах сім'ї, збереження її цілісності, але який не давав основ взаємодії.

⁵ І.М. Трубавіна, *Програма „Соціальний супровід прийомної сім'ї”: (проект)*, [w:] *Комплексні програми*, УДЦССМ, Київ 2001, s. 44-55.

⁶ І.М. Трубавіна, *Фамілієцентризм – імператив соціально-педагогічної роботи з сім'єю*, [w:] *Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону*, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта, 5-7 квітня 2007 р., Кримський гуманітарний університет, ч. 2, вип. 3, Ялта 2007, s. 65-69.

Узагальнено всі існуючі підходи та обґрунтовано родинно-центричний підхід як новий в соціально-педагогічній роботі, розкрито і застосовано його на рівні системи соціально-педагогічної роботи в ЦСССДМ України⁷. Отож, родинноцентричний підхід ґрунтується на таких теоретико-методологічних основах і продовжує їх в напрямі пріоритету охоронно-захисної функції соціального педагога:

1. Філософські основи соціально-педагогічної роботи (неопозитивізм, етика ненасильства, біоетика, прагматизм, неотомізм та ін.) вимагають включення сім'ї в роботу щодо подолання її проблем, педагогізації суспільства, сім'ї на основі прав людини, роботи щодо створення умов для реалізації прав людини, необхідності професійної етики та гуманістичної основи роботи з сім'єю, спільного з сім'єю розв'язання її проблем, опори на сімейний спосіб життя, можливості втручання в сім'ю за умов порушення в ній прав членів родини, що загрожує їх життю та здоров'ю.

2. Психологічні основи: генетичний аспект (аналітична психологія, біхевіоризм, соціальна психологія) наголошує на цілеспрямованій та вмотивованій взаємодії з сім'єю в розв'язанні її проблем, структурно-функціональний аспект (діяльнісний підхід) – на системності соціально-педагогічної роботи з сім'єю; динамічний аспект (диспозиційна, соціально-когнітивна теорія, теорія соціального научіння) – на організації соціально-позитивної діяльності сім'ї та спілкування з нею соціального педагога, соціального навчання сім'ї.

3. Історичні основи: опора на християнські та народні традиції підтримки і допомоги незахищеним у суспільстві, спрямованість на збереження цілісності сім'ї в інтересах розвитку суспільства і членів сім'ї.

4. Політичні основи вимагають здійснення соціально-педагогічної роботи з сім'єю через надання соціально-педагогічних послуг сім'ям як створення умов для реалізації прав людини в межах етатистської моделі соціальної політики, інституційно, в межах повноважень різних установ, які працюють з сім'ями, з опорою на ідею фамілієцентризму (збереження цілісності сім'ї), захисту

⁷ І.М. Трубавіна, *Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика*, Нове слово, Харків 2007, s. 395.

вразливих груп населення, на основі державних стандартів і комплексних цільових програм роботи з сім'єю;

5. Теоретичні підходи різного рівня:

а) загальнонаукові: аксіологічний (цінність цілісності сім'ї), акмеологічний (ідея розвитку сім'ї як акме-вершини), діяльнісний (необхідність активного перетворення сім'ї та суспільства в інтересах родини), системний (потреба в системі роботи з сім'єю), синергетичний (ідея самоорганізації соціально-педагогічної роботи), ресурсний (об'єднання зусиль середовища з метою збереження цілісності сім'ї), культурологічний (вимога враховувати національні, культурні особливості реалізації прав, досвіду суспільства щодо роботи з сім'єю), гуманістичний (ідея роботи з сім'єю з опорою на позитивне в ній, повагою до сімейних традицій);

б) конкретнонаукові: державного управління (орієнтир на забезпечення прав людини, правові та організаційні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю); педагогічні парадигми: культурологічна, гуманістична, педоцентрична, дитиноцентрична, соціетарна, особистісноорієнтована та ін. (наголошення на навчанні й вихованні як шляхах формування батьківської компетентності, життєвих умінь, визначення пріоритету прав дитини в сім'ї та суспільстві); підходи соціальної роботи: комплексно, соціально, психологічно орієнтовані теорії соціальної роботи (ідея реалізації прав людини через створення соціальних умов та втручання, врахування суб'єктності та об'єктності сім'ї; мотивації її до роботи над розв'язанням проблем, на змінах у суспільстві в інтересах сім'ї);

в) соціально-педагогічні підходи (особистісно-соціальний, особистісно-соціально-діяльнісний, педагогіки соціальної роботи, проблемно-орієнтований, соціоособистісний, середовищний, соціально-виховний – передбачають орієнтацію в роботі на розв'язання комплексу проблем сім'ї, педагогізацію сім'ї і суспільства в її інтересах, її навчання і виховання щодо засвоєння нових моделей сімейного життя, виховання тощо, першочергове розв'язання найгостріших проблем сім'ї, лобіювання інтересів сім'ї в суспільстві, пропагування позитивного образу сім'ї в суспільстві).

Передумовами розробки **родиноцентричного підходу** стали: концепції прав людини і розвитку людини, сталого розвитку суспільства, ідея дієздатності сім'ї як основа її благополуччя,

правозахисної за сутністю роботи соціального педагога, підходить до захисту прав людини. Родиноцентричний підхід полягає в тому, що охоронно-захисна функція соціального педагога розглядається як пріоритетна, а соціально-педагогічна робота з сім'єю – як правозахисна за своєю суттю, що здійснюється як надання соціально-педагогічних послуг щодо реалізації сім'єю своїх прав у суспільстві та прав членів родини у сім'ї.

Права сім'ї – це права людини третього покоління, які притаманні сім'ї як цілості з моменту її утворення й існують, поки існує сім'я; це можливості, які гарантовані державою сім'ї для її функціонування і розвитку, які дозволяють їй зберегти автономність та незалежність. Права членів родини у самій сім'ї – це людські права, які належать особі в силу того, що вона є членом сім'ї, які регулюють її статус у сім'ї.

Реалізація прав сім'ї та її членів дозволяє говорити про сім'ю як благополучну (дієздатну). Правова основа надання послуг зумовлює врахування соціальним педагогом існуючих у світі підходів до захисту прав людини (інформаційний, силовий, діяльнісний, ненасильницького опору, християнський, політико-економічний, викриття насильства і ненависті, виважений), які вимагають оновлення переліку і змісту функцій соціального педагога в роботі з сім'єю (комунікативної, охоронно-захисної, соціально-терапевтичної, попереджувально-профілактичної, організаторської, освітньої, виховної, корекційно-реабілітаційної, діагностичної, прогностичної, мотиваційної, соціального контролю), його ролей: адвокат, експерт, посередник, помічник, соціальний терапевт, конфліктолог, організатор соціального виховання, громадський діяч.⁸

Відзначимо, що такі теоретичні основи профілактики соціального сирітства було впроваджено на території всієї України в центрах соціальних служб, за єдиним нормативним і методичним забезпеченням, з паралельним підвищенням кваліфікації фахівців, які опікувалися сім'ями, на всеукраїнських відомчих семінарах.

Запропонована нами для роботи в мережі ЦСССДМ система соціально-педагогічної роботи з сім'єю відрізняється від існуючих систем тим, що вона: 1) спрямована на роботу з усіма сім'ями

⁸ І.М. Трубавіна, *Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю*, Автореферат дис. докт. пед. наук 13.00.05, ЛНУ, Луганськ 2009, с. 44.

в кризі; 2) є адресною; об'єднує зусилля інших фахівців навколо проблем сім'ї; дозволяє вирішувати сьогоденні проблеми сім'ї, попереджувати проблеми в майбутньому, переводити сім'ю зі стану об'єктності до стану суб'єктності свого життя; виключає розпорошеність послуг; 3) утілює на практиці ідеї соціальної держави, надає соціально-педагогічні послуги сім'ям за державним фінансуванням; має єдине нормативно-правове, кадрове, фінансове, науково-методичне забезпечення в ЦССМ всіх рівнів України; 4) є гнучкою, підтримуючою та розвиваючою щодо сімей; системною; виконує функції: перетворювальну, захисну, розвиваючу, демократизації сім'ї, суспільства, соціальних служб; інтеграції ресурсів, фахівців в інтересах сім'ї; соціалізації сім'ї в суспільстві; орієнтації в житті сім'ї, в наданні послуг сім'ям; 5) розроблена на основі системно-структурного підходу до роботи і складається з компонентів, які відбивають структуру і методику роботи та розкривають умови її здійснення. Основою для відбору компонентів стала їх доцільність в роботі з сім'єю⁹.

Цільовий компонент системи полягає у визначенні мети і завдань роботи соціального педагога з сім'єю, соціально-педагогічних послуг, які є основою для конструювання компонентів системи роботи (інформування, консультування, сприяння, втручання), створення банку даних неблагополучних сімей та відбору з нього сімей-клієнтів ЦСССДМ, визначення партнерів роботи з сім'ями в кризі.

Діагностичний компонент системи полягає у виявленні якості життя сім'ї, постановки соціального діагнозу сім'ї на основі застосування методів, які вивчають сім'ю в статистичній та динамічній.

Мотиваційний компонент системи передбачає активізацію та стимулювання сім'ї до співпраці з соціальним педагогом щодо розв'язання проблем сім'ї. Особливостями соціальної реклами сім'ям є: опора на сімейні цінності, не використання імен, прізвищ, фото сімей, які подолали свої проблеми (тільки за їх згодою), спрямованість на викорінення причин і подолання наслідків проблем сім'ї, системний підхід, показ типовості та масовості сімейної проблеми. Індивідуально-позитивна мотивація формується через застосування методики "збагачення" (укріплення) сім'ї, контактної взаємодії, спонукання членів сім'ї до самооцінки і саморефлексії щодо розв'язання проблем сім'ї.

⁹ Ibidem.

Прогностичний компонент системи реалізується в межах обраної сім'єю з соціальним педагогом стратегії трансформації сім'ї. Основними методами планування роботи з сім'єю є комплексно-цільовий через комплексні цільові програми різного рівня, показ перспектив сім'ї у цій співпраці.

Сутністю змістового компоненту системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю є надання послуг інформування, консультування, соціальної опіки в різних видах роботи з сім'єю: соціально-педагогічному обслуговуванні, реабілітації, супроводі, профілактиці. Сім'я у кризі вимагає передусім реабілітацію та супровід, в той час як соціально-адаптована (дієздатна) сім'я – обслуговування і профілактику для свого розвитку.

Операційний компонент системи полягає у відборі технологій для здійснення різних видів роботи та методик надання послуг сім'ям. Технологіями, які використовуються майже в усіх видах роботи з сім'єю, є: критичного мислення, особистісно-орієнтована технологія, педагогіка співробітництва, педагогічної підтримки. До технологій соціально-педагогічної профілактики належить технологія “рівний-рівному”. Технологіями і методиками соціально-педагогічної реабілітації є: короткотермінове втручання в сім'ю і тривала реабілітація, дорадництво, посередництво. Технологіями і методиками, доцільними в соціально-педагогічному супроводі є: технологія соціального супроводу, фасилітація, соціальне навчання, дорадництво, посередництво. Соціально-педагогічне обслуговування здійснюється як соціальне навчання, дорадництво, фасилітація. Методики роботи з окремими типами сімей можуть бути застосованими в різних видах роботи одночасно.

Контрольно-корекційний компонент системи полягає у виявленні результатів роботи з сім'єю в ЦССМ через соціальне інспектування та супервізію. Соціальне інспектування сім'ї є складовою соціального супроводу сімей в ЦССМ, умовою взяття під супровід, реалізує ідею втручання в сім'ю, метою якого є систематичний контроль за фактичним станом дотримання прав членів сім'ї в кризі, умов життєдіяльності дітей в сім'ї за їх психічним, фізичним та моральним станом. Супервізія – це процес, який спрямований на підвищення якості роботи соціального педагога, турботу про фахівця (наставництво і кураторство). Супервізія поєднує в собі контроль, корекцію і методичну допомогу соціальним

педагогом ЦССМ, які працюють з сім'єю, в той час як соціальне інспектування передбачає контроль за сім'єю.

Сутність орієнтаційного компоненту системи передбачає виділення принципів роботи, які спрямовують її на розвиток сім'ї і забезпечення її прав: 1) *суспільно-політичних* (пріоритет прав сім'ї у суспільстві, дитини у сім'ї; законність); 2) *організаційних* (детермінізм, доступність послуг; ресурсна обґрунтованість роботи; демократизм; гнучкість, реальність; міжсекторальне партнерське втручання в розв'язання проблем сім'ї; результативність; оптимальність та інновації; співпраця і солідарність із сім'єю, розподіл відповідальності за розв'язання проблем); 3) *педагогічних* (комплексний, диференційований підходи; системність і систематичність у роботі; гуманізм; науковість; зворотний зв'язок; цілеспрямованість, компетентність з проблем сім'ї); 4) *соціально-педагогічних, пов'язаних з особливостями сім'ї* (спрямованість на розвиток сім'ї; позитивна модель сімейного життя; суб'єктність та об'єктність сім'ї у роботі водночас; активізація сім'ї у розв'язанні проблем, мотивація до співпраці).

Зміст етичного компоненту соціально-педагогічної роботи з сім'єю складають а) етичні цінності: біологічні, соціальні, духовні (пов'язані зі специфікою професійної діяльності альтруїстичного характеру, етичної відповідальності перед професією, пов'язані з потребою професійної самореалізації, самоствердження); б) етичні принципи: рівність у наданні послуг сім'ям, конфіденційність, толерантність, спрямованість на самовизначення сім'ї, у тому числі – суверенітет та автономія сім'ї, добровільність прийняття послуг сім'єю, об'єктивність (реальність сприйняття проблем сім'ї), соціальна відповідальність, субсидіарність, меліоризм; в) моральні норми, що відображають цінності і принципи, конкретизують їх у стандартах поведінки.

Зміст методичного компоненту системи полягає у здійсненні методичної роботи, яку визначаємо як цілісну систему взаємопов'язаних дій і заходів, яка ґрунтується на досягненнях науки, передового досвіду й на конкретному аналізі роботи фахівців і спрямована на підвищення рівня їх готовності до професійної роботи на рівні сучасних вимог розвитку суспільства. Методична робота здійснюється як інформаційне забезпечення та підвищення кваліфікації. Метою підвищення кваліфікації соціальних педагогів

ЦССМ є забезпечення підвищення рівня готовності працюючих фахівців до роботи з сім'єю. Компонентами готовності є: мотиваційний, етичний, змістовно-операційний, емоційно-вольовий, оцінний, психофізіологічний. Зміст компонентів готовності визначає завдання і сутність підвищення кваліфікації соціальних педагогів ЦССМ до роботи з сім'єю.

Сутність організаційного компоненту системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю полягає у переведенні роботи з сім'єю спеціалізованих соціальних служб з режиму становлення до функціонування, а в подальшому – до розвитку. Організація надання послуг сім'ї різними суб'єктами здійснюється через певні моделі взаємодії державних і недержавних організацій (модель взаємодії суб'єктів з державною домінантою; модель дуалістичних відносин, які реалізуються через управлінські рішення у формі спільних наказів, угод про співпрацю) та є доцільною через роботу фахівців спеціалізованих служб ЦССМ „Родинний дім”, які спеціалізуються на розв'язанні проблем сім'ї, утворюють мультидисциплінарну команду для розв'язання комплексу проблем сім'ї.

Проведений соціальний експеримент полягав у впровадженні системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю в практику роботи ЦССМ. Його особливістю було те, що впровадження системи роботи потребувала практики і коригувалася відповідно до її мети і потреб. Тому його основними етапами були :

1. 2001 р. – створення умов для впровадження системи роботи та початок реалізації першої комплексно-цільової програми УДЦССМ „Соціальна підтримка сім'ї”. Ця програма включала зміст цільового, прогностичного, змістового, методичного, організаційного і частково – операційного компонентів системи роботи. З 2002 р. виявилася необхідність у впровадженні окремих програм „Соціальний супровід неблагополучної сім'ї”, „Соціальний супровід дитячих будинків сімейного типу і прийомних сімей”, які були розроблені та впроваджені в роботу ЦССМ, методичного забезпечення супроводу як найскладнішого виду роботи з сім'єю. Для забезпечення системи роботи створювалися різноманітні умови: розроблялися і впроваджувалися державні стандарти надання соціальних послуг клієнтам ЦССМ, у тому числі й сім'ям; положення про супровід та інспектування, глосарій проблем клієнтів ЦССМ, які відображали зміст діагностичного,

цільового, прогностичного, змістового, операційного, контроль-но-корекційного, методичного, організаційного, етичного компонентів.

2. У 2003-2005 рр. продовжувалася повна реалізація системи, її методичне, нормативно-правове, організаційне забезпечення поряд із відбором кращих методик, досвіду роботи. На цьому етапі експерименту впровадження системи соціально-педагогічної роботи з сім'ями на розроблених нами теоретико-методичних основах в мережу ЦССМ України здійснювався в основному за рахунок методичного компоненту; оскільки провідним на цьому етапі експерименту, поруч з прогностичним компонентом (комплексні цільові програми, державні стандарти надання соціально-педагогічних послуг), виявився саме цей компонент, який забезпечував створення умов для надання соціально-педагогічних послуг сім'ям (підвищення рівня готовності фахівців до роботи з сім'ями, інформаційне забезпечення роботи), сприяв опосередковано реалізації інших компонентів системи.

Кожен рік нами здійснювався моніторинг соціально-педагогічної роботи з сім'ями в мережі ЦССМ, за його результатами система корегувалася. Результатами впровадження нової системи роботи за першим комплексним критерієм є підвищення якості життя сімей – клієнтів ЦССМ, а в окремих випадках – гальмування її погіршення.

За одержаними результатами соціально-педагогічного експерименту можна стверджувати, що сім'ї – клієнти ЦССМ стали більш успішно долати кризу сім'ї, переходити до рівня функціонування та розвитку за час упровадження системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю.

Виявлено, що система соціально-педагогічної роботи ЦССМ ефективно сприяє:

1) розв'язанню поточних проблем сім'ї; подоланню насильства, жорстокості, конфліктів; набуттю батьківської компетентності; покращенню міжособистісних стосунків у сім'ї, взаєморозумінню, набуттю життєвих умінь, поваги, відновленню стосунків; покращенню емоційного стану членів сім'ї, формуванню адекватної самооцінки, самоповаги;

2) навчанню, вихованню і догляду за дітьми з особливими потребами, підготовці до сімейного життя. Сім'ї почали активно

споживати соціально-педагогічні послуги допомоги і меншою мірою очікувати матеріальної підтримки. Аналіз статистичних звітів ЦСССДМ свідчить, що майже всі сім'ї – клієнти ЦСССДМ вже через рік співпраці в усіх регіонах України не мають потреби у соціальному супроводі внаслідок поліпшення виконання ними своїх функцій, що свідчить про ефективність роботи щодо якості життя сімей на основі впровадження нової системи соціально-педагогічної роботи, підтверджує часткову гіпотезу дослідження¹⁰.

Таким чином, доведено на основі окремого кількісного і якісного аналізу статистичних показників, що система роботи ЦСССДМ із сім'ями є дієвою, позитивно впливає на якість життя сімей. Виявлено суттєві відмінності в якості життя сімей на початковому (2000 р.) та кінцевому етапах експериментальної роботи (2005 р.): критерій згоди більше 3. Це в цілому підтверджує загальну ефективність системи соціально-педагогічної роботи з сім'єю ЦСССДМ на запропонованому нами теоретичному підході.

Підсумовуючи, доцільно констатувати, що профілактика сирітства має тривалу історію і можлива в різних формах сімейної опіки. Але перш за все, при всьому її різноманітті, важливою є міцна і обґрунтована наукова база для такого виду роботи, чим є родинноцентричний підхід, що продовжує існуючі підходи і опирається на теорії ООН прав людини і розвитку людини, розроблений на рівні конкретної системи роботи центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Соціально-педагогічний експеримент щодо його впровадження доводить ефективність запропонованої системи, спричинив дієвість соціально-педагогічної роботи щодо підвищення якості життя сімей – клієнтів ЦССМ, профілактики соціального сирітства. Перспективами подальших досліджень у цьому напрямі можуть бути вивчення досвіду Польщі щодо помічників сім'ї для таких великих родин як ДБСТ та прийомних сімей.

Бібліографія

Попко А., *Система профилактики сиротства в Польше и Нидерландах. Основные институты и методы их работы*, [w:] „Сироты в Беларуси: как уменьшить негативное воздействие социального

¹⁰ Ibidem.

сиротства на общество”, Рабочие материалы семинара в рамках научно-исследовательского проекта, Минск 2014.

Трубавіна І.М., *Підготовка соціальних працівників до супроводу дитячих будинків сімейного типу*, Методичні матеріали, ДЦСМ, Київ 2002.

Трубавіна І.М., *Програма „Соціальний супровід прийомної сім'ї”*: (проект), [w:] *Комплексні програми*, УДЦССМ, Київ 2001, s. 44-55.

Трубавіна І.М., *Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика*, Нове слово, Харків 2007, 395 s.

Трубавіна І.М., *Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю*, Автореферат дис. докт. пед. наук 13.00.05, ЛНУ, Луганськ 2009, 44 s.

Трубавіна І.М., *Фамілієцентризм – імператив соціально-педагогічної роботи з сім'єю*, [w:] *Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону*, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, Ялта, 5-7 квітня 2007 р., Кримський гуманітарний університет, ч. 2, вип. 3, Ялта 2007, s. 65-69.